

KİM BU ‘TAŞ BAĞIRLI’ DERVİŞLER?

Mustafa Uğurlu*

- Geçenlerde, bakalım ne var, diyerek radyonun düğmesine bastım. Bir anlık sessizlikten sonra kuvvetli bir ses, kulağımın dibinde top gibi patladı: “*Derviş bağı taş gereek; Derviş bağı taş gerek.*” Sanatçı A’nın öyle bir söyleyişi vardı ki her “taş” dediğinde kelime âdeta ağızdan fırlayıp yerde tak tak ederek yuvarlanıyordu. Allah Allah, derviş bağı neden taş olsun, diye düşündüm. Benim bildiğim derviş bilakis katı kalpli, acımasız, yani taş bağırlı olamaz. Hele böyle bir derviş tanımını gönül ehli “bizim Yunus” hiç yapmaz. Bu işte bir iş var, dedim.

Sanatçı A’nın bu sözü kulaktan duyma söyleyip söylemediğini kontrol etmeliyim. Nitekim bazı sanatçılar veya sanatçimsılar, şarkı veya türküleri sözlerin bağlamına, anlamlı veya anlamsız olmasına bakmaksızın birilerinden duyduğu gibi söyleyip duruyorlar. Onlardan duyan başkaları da anlamaksızın tekrar ediyorlar. Bu bağlamda nice nice garabetlere hemen her gün rastlıyoruz. Taş bağırlı derviş meselesi de böyle bir şey mi? Hemen “her şeyi bilen amca” *Google*’a başvurudum. İşte bana verdiği bilgiler:

“*Derviş bağı taş gerek*” sözü internet kaynaklarında 6.120 kere geçiyormuş. Her şeyden önce sanatçı A, *Youtube*’da yüz otuz binden fazla dinlenmiş. Bir başkası kırk bin filan. Daha az sayıda dinlenen başkaları da var. Yani epeyce çok kişi derviş denilen insanların “taş bağırlı” olması gerektiğini duymuş. Belki bazıları sırf bu yüzden dervişliği tercih etmiş veya vazgeçmiştir, kim bilir?

Meseleye biraz daha yakından bakalım: Galiba, dervişlerin taş bağırlı olmasının kaynağı, Süleyman Erguner’in bestesine dayanıyor: “*Se-gâh İlâhi. Derviş Bağı Taş Gerek. Beste: Süleyman Erguner; Güfte: Yunus Emre; Usûlü: Sofyan*” (1); “14121 rep. no ile kayıtlı olan, bestesi Sü-

* Prof. Dr.; Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, TDE Bölümü / muugurlu@mu.edu.tr

leyman Erguner'e, güftesi Yunus Emre'ye ait Derviş Bağı Taş Gerek isimli eserin makâm bilgisi Müstear (Segâh) şeklinde girilmiştir. Eserin farklı nota yazımları incelenmiş bestecisinin de yazmış olduğu nota 30 incelenerek Makâmın Müstear olduğu tespit edilmiş, aynı rep no ile Segâh (Müstear) olarak girilmiş olan ikinci kayıt veri tabanından silinerek gerekli düzeltmeler yapılmıştır." (Uslu, 2015: 29).

Buna rağmen "Derviş bağı taş gerek" sözü Burhan Toprak, Abdülbâki Gölpınarlı, Faruk Kadri Timurtaş, Mustafa Tatcı gibi bilinen Yunus Emre metin yayımlarında geçmemektedir. Hatta "Sen derviş olamazsın" başlığı ile bu ilahi, Derviş bağı baş gerek şeklinde olmak üzere sadece Burhan Toprak'ın yayımında geçmektedir (2006: 104-105). Ancak buna bazı internet kaynaklarında rastlanmaktadır (2). Bu kaynakta da "Dervişlik der ki bana" başlığı altında "Derviş bağı taş gerek" sözü geçmektedir. Ancak belirtilen diğer yayımlarda bu sözler yoktur.

İster asıl Yunus'a ait olsun ister ona benzer Yunuslara ait olsun, elbette bu sözler Yunuscadır. Bizim Yunus'un anlayışını yansıtmaktadır. Çünkü Yunus'tan beklediğimiz şekilde bir derviş tarifi yapılmaktadır: Derviş alçak gönüllü, Allah aşkıyla dertli; gözü yaşlı, bağı yaralı; koyun gibi uysal birisidir. Kızmaz, kavga etmez, el kaldırana, küfredene karşılık vermez.

Özet olarak söylersek; Yunus Emre'ye atfedilen birçok metinde "Derviş bağı taş gerek" yoktur; bu biçimin sanatçılar tarafından icra edilmesi ve yaygınlaşması bir bestenin sözleriyle olmuştur. Zaten yolunu kesen "taş bağırlı taglar"-dan bile şikâyetçi olan Yunus'un "Derviş bağı taş gerek" demeyeceği açıktır. O, bunu gerçekten söylediye, ancak "Derviş bağı baş gerek" diye söylemiştir. Nitekim o, bağı taş gibi olan kişiyi, bırak derviş, Müslüman olarak bile kabul etmez: *Namaz kılmayana sen müslümândur dimegil / Hergiz müslümân olmaz bağı dönmişdür taş* (Tatcı 1990: 227).

Yani taş mı, baş mı? İşte bütün mesele!

Peki, "Derviş bağı baş gerek" kaç kere internet kaynaklarında geçiyor? Ona da baktım. Benim baktığım gün tam 849 kere! 'Taş bağırlı' dervişler ile 'bağı başlı' dervişleri yarıştırsak yarışı açık ara kazananlar 'taş bağırlılar' takımı olacaktır!

Peki, Yunus Emre metinlerinde buna benzer ifadeler var mıdır? Elbette vardır. Örnek:

Gitmeye bağı başı dinmeye gözi yaşı / Her dem dervişün işi âhıla zârı gerek; Bağı başlu gözi yaşlu / Şöyle garip bencileyin; Bu ne 'acayib ser-güzeş çıkardı bağrumuzda baş / Gözlerümden kanıla yaş aksa gerek şimden gerü; Ol Çalab'imun 'ışkı bağrumı baş eyledi (Tatcı, 1990: 213, 223, 231, 295).

Yani bağı başı ile gözün yaşı kolayca kafiye yapılmaktadır.

Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde zaten baş kelimesi "yara" anlamında sıkça geçmektedir (TTS: 414). Ancak yara kelimesi bunu tam karşılayamaz. Zira

yara kelimesi *yar-* fiilinden türetilmiştir. Yani *yara* vücuda dışarıdan bir etkiyle oluşandır; ama *baş* sivilce, çıban gibi kendiliğinden oluşandır. Zaten Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde *baş çıkmak* şeklinde kullanılmaktadır. Örnek: “Her kimin kim tabanında baş çıkmış ola; Bağrında çıkıp turur çü başlar; bir türlü baş ve çıbandır ki öykende ola.” (TTS: 414 vd.)

Yukarıda zikredilen Yunus Emre şiirinde ve Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde geçen *baş* kelimesinin diğer Türk lehçelerindeki durumu nedir? Özellikle bu bağlamda Türkmence Yakutçadaki durumu önemlidir. Çünkü bu kelimeyle *baş* “kafa” arasında bir fark var mıdır; yoksa bunlar eş sesli iki kelime midir?

Türkmence *bāş* “yara, çıban”; Yakutça *bās* “yara, çıban; yaranın üstünde hasıl olan kabuk” < **bāş* (Tekin, 1995: 40) olmak üzere uzun ünlüdür. Türkmencede, Halaççada bu kelimeyle sık sık kafiye yapılan *yāş* “gözyaşı” kelimesi de uzun ünlüdür (Tekin, 1995: 69; 82). Tarihi lehçelerde de buna benzer bir durum söz konusu olmalıdır.

Meseleyi ayrıntıya boğmadan şöyle diyebiliriz: Yunus Emre çağında, ister asıl Yunus Emre ister onun gibi söylemek isteyen Yunuslar bu sözleri herhâlde şöyle söylemişlerdir:

Derviş bağı bāş gerek
Gözi dolu yāş gerek
Koyundan yavāş gerek
Sen derviş olamazsın.

Peki, Süleyman Erguner’in (1902-1953) bestesini yaparken Yunus Emre’nin sözünü “*Derviş bağı taş gerek*” diye almasının sebebi nedir? Bunu sormamız mümkün olsaydı, elbette kendi cevap verebilirdi. Şimdi bu söz konusu olamayacağına göre ancak tahmin yürütebiliriz. Herhâlde o zamanda başkaları da bunu aynı şekilde söylemişlerdir. Çünkü *bāş* “yara, çıban” kelimesinin unutulduğu bir zamanda şöyle dendiğini düşünelim:

“*Derviş bağı baş gerek*”: Dervişin bağı kafa gibi olmalıdır. Ne saçma bir söz! Dolayısıyla o zamanlarda da geleneğe uyarak “*Derviş bağı baş gerek*” diye söyleyenler olsa bile, akli başında bir aydın bunu şöyle düzeltir: “*Derviş bağı taş gerek*” Dervişin bağı taş gibi olmalıdır. Belki bununla zihnine ‘sağlamlık, dayanıklılık’ gibi çağrışımlar gelmiştir.

Oysa yukarıda da açıklandığı üzere doğrusu *tāş* ~ *taş* değil *bāş* olması gerekir. Çıban vs. anlamındaki *bāş* kelimesi ise Türkiye Türkçesinin yazı dilinde ölmüştür. Çünkü diller, konuşurlarının dili her an yeniden üretmeleri (“söz”) sebebiyle ses, yapı, anlam ve dizim bakımından sürekli bir değişim içindedir. Bu özelliği sebebiyle dil, “canlı bir varlık” olarak bile nitelendirilmiştir (Ergin, 1972: 4). Dildeki değişim, eş zamanlı ve art zamanlıdır. Bir başka deyişle dil, bir yandan konuşulma alanı üzerinde, diğer yandan zaman süresi boyunca değişmektedir. Konuşurlar tarafından kendi dönemlerinde kolayca fark edilemeyen, dil içi ve dil dışı sebeplere göre az veya çok olabilen bu değişim, iki zaman

noktası veya coğrafi alan arasında yapılacak karşılaştırmalarda daha açık görülebilir. Dolayısıyla geçmiş dönemlerde meydana getirilen eserleri okumak, yazıldıkları zamanda yaşayanlar için herhangi bir zorluk teşkil etmemesine rağmen, aradan geçen süre arttıkça dildeki değişimler sebebiyle zorlaşmıştır; bugün ise bazılarını okumak, uzman olmayanlar için âdetâ mümkün değildir. Yunus Emre metinleri de nispeten bu durumdadır.

Peki, ne yapmalı? Geçmiş dönemlerde yazılan ve bugün için önemini kaybetmeyen eserleri okunabilir hâle getirmek gerekir. Bir başka deyişle “lehçe içi aktarma” yapılmalıdır. Bu terimle, bir anlaşma birimi (“lehçe”) içinde üretilmiş olan belli bir “söz”ü (“parole; text”) yine aynı anlaşma birimi içinde dönüştürme kastedilmektedir (Uğurlu, 2017: 307). Bu dönüştürme, bir anlaşma biriminin görünümüleri (“ölçünlü şekil, ağız, sosyal grup dili, cinsiyet dili vb.”) arasında eş zamanlı veya dönemleri arasında art zamanlı; eş değer, kısaltılmış, eklemeler yapılmış şekilde de yapılabilir.

Lehçe içi aktarmanın kendine mahsus şartları vardır. Bu elbette, göreceli olarak lehçeler arası aktarmaya, hatta diller arası tercümeğe de benzemektedir. Fakat bu üç durumun da kelime, yapı birimlerini seçme ve dizim bakımından kendine mahsus şartları; kolay ve zor tarafları vardır. Ancak hepsi için ortak bir taraf vardır: Bu dönüştürmeler, genellikle şimdiye kadar yapıldığı üzere sezgiye dayalı olarak yapılamaz; özel bir uzmanlık gerektirmektedir. Yani birisinin kendine anlamsız gözüken “*Derviş bağı baş gerek*” sözünü, kendince anlamlı “*Derviş bağı taş gerek*” şekline döndürmesi faydadan ziyade zarar getirmiştir.

Bu bağlamda manzum metinlerin kendine göre zorlukları vardır. Bu metin mensur olsaydı, “*Derviş bağı baş ~ bâş gerek*” >> *Derviş olan kişinin gönlü yaralı ~ dertli ~ gamlı olmalıdır* vs. gibi dönüşümler yapılabilirdi. Ancak vezin, kafiye gibi kısıtlamalar altında “*Derviş bağı baş ~ bâş gerek*” şeklini korumaktan başka çıkar yol gözükmemektedir. Yanlış anlamaları önlemek için, *baş ~ bâş* kelimesi, sözlüklerde bulunmalıdır. Böylece atalarımızın ve bu bağlamda Yunus Emre’nin kullandığı kelimeler çağlar üstünden yeni nesillere ulaşabilir.

“*Derviş bağı bâş gerek*”, nasıl ve neden “*Derviş bağı taş gerek*” hâline gelmiştir? Yani, Türkiye Türkçesinde *bâş* “yara, çıban” kelimesi acaba niçin kaybolmuştur veya niçin ölmüştür?

Bu kelimenin Osmanlı Türkçesi yazı dilinde kaçınıcı yüzyıla kadar yaşadığına dair yeterli veri bulunmamaktadır. Ancak 16. yüzyıldan birçok kayıt olmasına rağmen, 17. yüzyılda Âşık Ömer’den bir kayıt vardır (TTS: 416). Anadolu ağızlarının bazılarında ise hâlen yaşamaktadır (DS: 549) Ancak şu bir gerçektir: Osmanlı Türkçesi yazı dilinde *bâş* “yara, çıban” kelimesinin ünlüsü zamanla kısalarak *bâş* > *baş* hâline gelmiş; böylece *baş* “kafa” kelimesiyle eş sesli bir kelime olmuştur. Böylece *bâş* kelimesinin ‘ölüm’ süreci başlamıştır. Zira bunun, çok yaygın kullanılan “kafa” anlamındaki diğer kelimeyi dilden çıkarması veya atması mümkün değildi; dış dünyadaki hareket, nesne ve olguların ayrı

ayrı gösterilmesine veya kodlanmasına dayanan dil sisteminde eşesli ve anlamı 'karıştırılan' kelimelere yer yoktur. İşte bu yüzden 'dervişin bağı *taş*' hâline gelmiştir.

Sonuç olarak şöyle denebilir: Yunus Emre'nin bir ilahisinde geçen "*Derviş bağı bāş gerek*" "DerVişin bağı, gönü yaralı olmalıdır." sözü, Türkiye Türkçesinde anlaşılmadığı için "*Derviş bağı taş gerek*" hâline getirilmiştir. Oysa *bāş* ~ *baş* kelimesi Türkiye Türkçesinde yaşatılmalıdır. Böylece hem 13. yüzyıldaki Yunus Emre ile hem Anadolu'ya geldiğimizde aramızda herhangi bir dil farkımız olmayan Hazar ötesindeki Türkmenlerle hem de ta Sibirya'da yaşayan Yakutlarla bağımızı kuvvetli tutabiliriz.

Kaynaklar

Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü I (DS), Türk Dil Kurumu Yayınları: 211, Ankara 2019.

Ergin, Muharrem, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları: 785, İstanbul 1972.

Toprak, Burhan, *Yunus Emre Divanı*, Odunpazarı Belediyesi Yayınları: 3, Eskişehir 2006.

XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü I. A-B (TTS), Türk Dil Kurumu Yayınları: 212, Ankara 2019.

Tatçı, Mustafa, *Yunus Emre Divanı. Tenkitli Metin*, Kültür Bakanlığı Yayınları: 1281, Ankara 1990.

Uğurlu, Mustafa, "Türklük Biliminin Yeni Bir Meselesi: Lehçe İçi Aktarma", *Prof. Dr. Nuri Yüce Armağanı*, Haz.: Ali Akar, Günce Yayınları, Ankara 2017, s. 304-318.

Uslu, Levent, "TRT Türk Sanat Müziği Sözlü Eserler Repertuarında Bulunan Dini Mûsikî Eserlerinin Tür, Makâm ve Usûl Açısından İstatistiksel Analizi", Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2015.

(1) https://www.neyzen.com/nota_arsivi/01_ilahiler/082_segah/dervisbagri.pdf

(2) https://tr.wikisource.org/wiki/Dervi%C5%9Flik_der_ki_bana.